

НАДІЯ

Останньою власницею маєтку у с. Маслівка Козинської волості Канівського повіту була княгиня Надія Федорівна Муравйова-Апостол-Короб'їна, уроджена Терещенко. Особистість неординарна, але практично стерта радянською ідеологією із нашої історичної пам'яті

Народилась ця жінка 25 березня 1887 року у сім'ї відомого цукрозаводчика, мецената та громадського діяча Федора Артемійовича Терещенка. Загалом, братів Терещенків було три: Нікола, Федір і Семен. Батько їхній, Артемій Якович Терещенко свого часу розбагатів на цукроварній справі. Але прославився він насамперед своєю благодійністю. За цю діяльність царем Олександром II йому було пожалуване дворянство. Тож відтоді на дворянському гербі Терещенків, серед золотих левів та срібного колосся було викарбовано ще й вислів «Для суспільної користі». По суті - життєве кредо. Тим паче, що за батьківським заповітом 80 відсотків усіх своїх справді колосальних доходів брати мали жертвувати на добродійність. Слід зазначити, що батьківський наказ Терещенки виконували свято. Вони будували лікарні із безкоштовним медичним обслуговуванням, відкривали притулки для бездомних, їдальні із дешевим харчуванням, зводили багатоквартирні будинки із безоплатним проживанням для нужденних, опікувались ремісничими училищами, гімназіями, фаховими школами. Що й казати, на тлі моральних норм сьогодення, де власна та суспільна користь часто є поняттями абсолютно несумісними, добродійність Терещенків видається нам взагалі явищем фантастичним. І в сенсі меценатства також. До слова, якраз Федір Артемійович найбільше від усіх Терещенків доклав зусиль у справі збирання, збереженні творів мистецтва та підтримки вітчизняних художників. Його картинна галерея на вулиці Олексіївській у Києві стала однією із найкращих в імперії. Час від часу він відкривав її для вільного і безкоштовного відвідування усіма бажаючими. Траплялось, що галерея за один день приймала близько тисячі відвідувачів.

Федір Терещенко залишив по собі трьох малолітніх дітей: Надію, Федора та Наталію. Найбільш відомим із них стане Федір Федорович Терещенко. Він по праву вважається піонером і організатором вітчизняного літакобудування. У селищі Червоне на Житомирщині /Андрушівський район/ батько залишив йому у спадок модернізований за найостаннішим словом техніки цукровий завод. Однак Федір не перейнявся дідівсько-батьківською справою, бо його найбільш за все вабило небо. На механічному відділенні Київського політехнічного інституту він захопився авіа конструюванням і спеціально їздив до Європи щоб вивчати цю справу. І невдовзі Червоне із льотним полем та авіаційними майстернями стало центром вітчизняного авіаційного виробництва. Тут випускали по два аероплани на місяць. Зокрема, на замовлення військового відомства аероплани-розвідники «Фарман 22» і «Моран-Соньє» та бомбардувальники-розвідники «Буазен». Майстерні Федора Терещенка були одночасно і дослідним підприємством, де виготовлялись аероплани оригінальної конструкції. Саме в цих майстернях простим механіком починав свій шлях до світової слави геніальний авіаконструктор Ігор Сікорський. А одним із випробувачів льотних машин був безстрашний автор мертвої петлі, герой Першої Світової, Петро Нестеров.

Безпосередньо Федір Терещенко та конструктор Володимир Григор'єв розробили сім моделей літаків. Одна із них була взята державою на озброєння і воювала у роки Першої світової війни. Уже на її початку майстерні Федора Терещенка отримують вигідні замовлення на випуск цілих партій «Фарманів». Також Федір Федорович своїм коштом утримував фронтний потяг-майстерню, де ремонтувалось по 50-60 літаків на місяць. І все-таки родове професійне чуття його не підвело. Він продав

своє підприємство московському авіазаводу «Дукс» і відразу ж після лютневих подій назавжди покинув Батьківщину.

Це було зроблено дуже передбачливо і вчасно. Адже молодша донька Федора Терещенка, мало не поплатилась життям за свої вагання, коли постало питання: покидати країну, чи залишатись. Ця рішуча, енергійна і дуже роботяща, як усі Терещенки жінка, вважала, що її родина та й вона сама так багато зробили для своєї Вітчизни, що просто неможливо ось так, в одну мить перекреслити усе здобуте. За кордон поїхали діти і чоловік, а сама Наталія Федорівна, вона ж графиня Уварова, вирішила перебути часи розбрату у своєму маєтку Турчинівка на Житомирщині /Чуднівський район/. Тож коли почався червоний терор, як закономірне продовження жовтневого заколоту, графиня ледве встигла уникнути розстрілу, перевдягнувшись у сукню прислуги. Прийшла до тям вона аж у Лондоні, маючи усього один долар у кишені. І це була людина, яка ще вчора володіла величезними багатствами і купувала цілі особняки для того щоб відкривати в них лікарні та пологові будинки. Наприклад, один медичний заклад вона заснувала у Києві, другий у Ворзелі. Там безкоштовно приймали пологи у жінок незалежно від їх майнового та соціального стану. Нарівні із іншим персоналом, діткам допомагала з'являтися на світ і графиня Уварова, яка крім блискучої загальної освіти, мала ще й фах акушерки. У 1915 році, у майстерні імені свого батька, вона розпочала випуск шприців, голок та інших медичних інструментів для потреб армійських лазаретів. Цю майстерню сестри Надія та Наталія Федорівни утримували своїм коштом. Однак втрапивши скарби земні і улюблену роботу, Наталія Федорівна знайде на чужині своє справжнє жіноче щастя. Її другим чоловіком стане капітан військово-повітряних сил Франції граф Луї де Гвідон із яким вона проживе довге і щасливе життя. А закінчить свій земний шлях дев'яносто семирічна графиня де Гвідон у 1987 році.

Що ж до самої Надії Федорівни, то їй було усього сім років, коли не стало батька. Від нього вона успадкувала маєток у селі Мартинівка Канівського повіту та цукровий завод у цьому ж селі. Помістя мало назву «Мартинівський заповідник». Федір Артемійович здійснив переоснащення заводського виробництва за найновішими технологіями, проклав через село шосейну дорогу із жолобами для стоку води та звів цементні підмостки до кожної хати. А Надія Федорівна відкрила при заводі лікарню та заснувала в Мартинівці першу в Російській імперії аграрно-цукрову школу, яка стала базою для Смілянських технічних класів. Саме там вперше на теренах такої величезної держави почали готувати кадри для цукрової промисловості. Крім того, Надія Федорівна забезпечувала діяльність двох притулків із пологовими відділеннями у Києві та фінансувала відразу кілька добродійних організацій. Серед них: «Жіноче благодійне товариство при Солом'янській Покровській церкві», «Київське товариство допомоги бідним» та «Товариство боротьби із дитячою смертністю».

У 1909 році Надія Терещенко вийшла заміж за дійсного статського радника, князя Володимира Володимировича Муравйова-Апостола-Короб'їна. Таким чином, козацький рід Терещенків із Глухова поєднався із потомками гетьмана Данила Апостола та потомками хана Коробії із Золотої Орди. Володимир Муравйов-Апостол-Короб'їн перебував на дипломатичній службі у Міністерстві іноземних справ і на той час займав посаду генерального консула в Будапешті. Між іншим, Надія була на 23 роки молодшою від свого коханого чоловіка. Так, коханого, бо до вінця вона пішла по любові. А інакше і бути не могло, адже діти Федора Терещенка у переважній більшості чинила так, як вважали за потрібне. Як бачимо, син Федір не продовжив сімейну справу, а почав будувати літаки. Донька Наталія, не стала економістом, як мріяв батько, а вибрала медицину. Пішла за покликом серця і Надія: вона завжди жила справами чоловіка-дипломата.

До речі, однією із складових його роботи була популяризація надбань національної культурної спадщини. Багато в чому саме завдячуючи Володимирі Володимировичу світ дізнався про одну із найбільш сенсаційних, найцікавіших і найтаємничіших археологічних знахідок на території України. Мова йде про мартинівський скарб, викопаний селянами на березі річки Мартинки у помісті Надії Федорівни у 1909 році. За іншими даними: у 1907 році, у с. Дарівка, у тому ж таки помісті. Та скоріш усього скарбів було усе-таки два, просто одна подія стала відбитком іншої, дивним чином ідентичної. Датовані знахідки VI-VII століттям. В обох випадках це срібні або ж позолочені предмети: жіночі прикраси, стилізовані фігурки людей та тварин, фрагменти військових обладунків, посуд і т.п. Словом, ця досить заплутана і навіть містична історія більша ста із гаком літ хвилює уми науковців, культурологів, мистецтвознавців. Ба, навіть уфологів. Хоч безперечним тут є одне: частину обох скарбів врятував від історичного знищення саме князь В.В. Муравйов-Апостол-Короб'їн. І на це у нього пішов не один рік, адже селяни уже потай розділили знахідки між собою. Тож Володимир Володимирович наполегливо відшукував та викупляв їх у селян, забезпечуючи умови для первісного збереження коштовностей. Він же передав безцінне багатство у спеціальну комісію Київського художньо-промислового та наукового музею. Нині 55 предметів із знахідки 1909 року зберігається у Київському державному історичному музеї. Із знахідки 1907 року 23 предмети поповнили колекцію Британського музею, куди вони потрапили у 1912 році. А ще 90 предметів, якщо вірити інформаційним джерелам, зберігається у Національному музеї історії України. Однак сенсація мартинівського скарбу полягає навіть не у цьому. Справа у тому, що деякі його артефакти ніхто так і не зміг достеменно ідентифікувати. Але це уже зовсім інша розповідь.

Що ж до Володимира Володимировича, то він мав і своє родове помістя. Знаходилось воно у селі Леонтіївка на Сумщині. У 1913 році у сусідньому селі Попова Слобода князь своїм власним коштом збудував Свято-Троїцький храм. До речі, його молода дружина любила Леонтіївку найбільше. Хоч сама особисто володіла не одним розкішним маєтком. Серед них – легендарний замок у селі Дениші на Житомирщині /Житомирський район/. Він задумувався Федором Артемійовичем як посаг для Надії. А вже після заміжжя вона добудовувала і облаштовувала його на свій смак, як місце для спільних сімейних зустрічей численної родини Терещенків. Про багатства цього замку ходили легенди. Стверджували навіть, що підлога у палаці була вимощена золотими карбованцями, а при будівництві у кожен кут споруди сам Федір Артемійович звелів замурувати по шматку золота. Тож замок у Денишах зруйнували не тільки буремні події ХХ століття, але й невтомні шукачі скарбів яким і по цей день мариться терещенківське золото. Насправді прагматичні Терещенки ніколи у прямому чи переносному розумінні не заривали грошей у землю. А у Денишах Надія Федорівна взагалі застосувала найсучаснішу для тої пори технологію будівництва: цеглу, штукатурку і бетон. Однак замок і справді був пишним у плані архітектурного дизайну та садово-паркової архітектури. Двоповерхову будівлю із флігелями-вежами прикрашали балкони, криті веранди, ліпний декор. Вона була електрифікованою, туди подавалась вода. При парадному вході бив фонтан, буяли клумби. Поодаль світилися теплиці та оранжереї. Зразковий парк розташовувався терасами, а в його глибині знаходилась велика льодовня. Цей більш-менш детальний опис замку у Денишах я наводжу тільки тому, що подібний палац Надія Федорівна мала і в Маслівці. Різниця хіба в тому, що тут не було бетону, а для дизайну споруди, яку до речі, теж називали замком, застосували різьблене дерево. Маслівський маєток Надія Федорівна придбала 28 вересня 1910 року у поміщика Генріха Генріховича Трітшеля. І тільки тому, що його землі впритул межували із землями «Мартинівського заповідника».

Площа маслівського помістя становила 1796 десятин 1935 квадратних сажнів. Там знаходились три економії – «Луки», «Костянтиново» та «Ольгино», а також вальцовий паровий млин, виписаний Генріхом Трітшелем аж із Франції. Те диво закордонної техніки Надія Федорівна здала в оренду товариству Хорол і Сідероній. За кожні півроку оренди товариство платило Надії Федорівні по 9 тисяч карбованців і за умовами договору оренди зобов'язувалось утримувати споруду, усі господарчі і технічні приміщення та вузькоколіяку, яка вела до млина, у належному стані. Управителем помістя, а можливо і орендарем маслівських земель став такий собі Заїнковський (Заїнчковський). Про нього в історії села згадується тільки в тому сенсі, що він безпосередньо брав участь у каральних акціях що до маслівчан, які самовільно розділили поміщицьку землю після лютнево-жовтневих подій 1917 року. Додатково облаштовувати маслівське помістя Надія Федорівна не стала або ж не встигла. Та воно і без того було доглянуте попереднім власником, який мав агрономічну освіту, кохався у садово-городній справі та плекав унікальний маслівський парк. Після 1917 року доля «маслівського замку» була б плачевною, такою ж як у Денишах, або ж де інде, якби не священник маслівської Свято-Миколаївської церкви Іов Кузьмович Яровий та дяк цієї ж церкви Віталій Артемович Гордієнко. Їхніми стараннями у помісті княгині Н.Ф. Муравйової-Апостол-Короб'їної було відкрито суспільну гімназію. За остаточного утвердження радянської влади гімназія набула статусу агрономічного сортово-насінневого технікуму із правами вищого навчального закладу. Із 1928 по 1937 роки тут діяв перший у Радянському Союзі спеціалізований с/г виш: Маслівський Інститут селекції і насінництва ім. К.А. Тімірязєва. Його центральним навчальним корпусом і став «маслівський замок». Споруда майже не зазнала змін і залишалась такою аж до січня 1944 року, коли була підірвана окупантами при наступі радянських військ.

Масток Н.В. Муравйової-Апостол-Короб'їної. Фото 30-х рр. ХХ ст.

Варто знати, що у 1918 році Іов Яровий та Віталій Гордієнко написали до Володимира Володимировича листа із проханням дозволити відкрити у маслівському помісті гімназію. І що найдивніше – отримали відповідь-дозвіл. Факт неймовірний, адже на той час Надія Федорівна та Володимир Володимирович, як і

більшість Терещенків, уже проживали за кордоном, переважно у Лондоні. Сподвижницею залишилась хіба що засновниця київського музею західного та східного мистецтв, племінниця Федора Артемійовича Варвара Миколаївна Ханенко. Духовні отці Яровий та Гордієнко такого листа із ізольованої країни, яка палала в полум'ї громадянської війни, могли передати тільки через Міжнародний Червоний Хрест. Справа у тому, що у 1914 році, коли почалась Перша Світова війна, Володимир Володимирович очолив російське імперське відділення у представництві цієї організації в Лондоні. У цьому ж році у них із Надією народився третій син, Олексій. За рік до того, у Каннах, Надія народила сина Андрія. А первістком у 1910 році став син Вадим. Андрій та Олексій від середини 80-х років та до 2000-х, тобто до останніх літ свого життя часто відвідували Україну і зокрема Київ. Нині історією свого роду активно займається син Андрія Володимировича, а отже внук Надії Федорівни, Ніколас Муравйов-Апостол. Користуючись щоденником діда, він написав про нього книгу. Однак ще до цього відомий письменник Валентин Пікуль зробив статського радника В.В. Муравйова-Апостола-Короб'їна героєм свого історичного роману «Маю честь».

Подружжя Муравйових-Апостолів-Короб'їних: Надія Федорівна та Володимир Володимирович
Фото 1909 року /приблизно/

В.В. Муравйов-Апостол-Короб'їн пішов із життя у 1937 році. По його смерті Надія Федорівна передала щоденники чоловіка та весь сімейний архів до бібліотеки Лозаннського університету в Швейцарії. Вчинила мудро, адже світ стояв на порозі чергової найстрашнішої в історії людства війни. І записки дипломата могли бути використані проти її Вітчизни. Дарма, що вона втратила її безповоротно, але ж біль залишився. Втім, ця горда жінка завжди була дуже стриманою. В її сім'ї взагалі не прийнято було публічно обговорювати славне минуле працюючої родини Терещенків. Там просто не воліли згадувати про те, чого досягли і що втратили. Правильно це чині, то вже не нам судити. Хоч достеменно відомо, що своїм онукам Надія Федорівна дуже любила розповідати про милі її серцю села на Україні. Показувала сімейні реліквії, у тому числі і численні нагороди їхнього прадіда, Федора Артемійовича та діда, Володимира Володимировича. У самої ж Надії нагород не було, адже 53 роки свого життя їй довелось провести далеко за межами Батьківщини. Але велика мрія у серці цієї жінки не згасала ніколи: Надія весь час

жила надією побачити рідний край таким, яким його могли б зробити вони, Терещенки, із їхнім благородним прагненням до суспільної користі.

P.S. На узбіччі території Маслівського аграрного коледжу, під товстим шаром ґрунту ще можна знайти уламки цегли піщаного кольору. Це все, що залишилось від «маслівського замку». У перші повоєнні роки його руїни розбирали студенти і биту цеглу зносили на річковий берег. А у сусідній Мартинівці подекуди ще збереглись терещенківські бетонні містки до хат та над гладдю ставу гордо височіє труба колишнього заводу із викладеною цеглою датою: 1904 рік. Ота труба та ще уламок стіни із цегли такого ж піщаного кольору – це все, що від нього залишилось. На стіні ще одна дата – 1912 рік. Тобто у цьому році було зведено нові стіни для найсучаснішого за тодішніми мірками підприємства. Крихітна цукроварня, збудована ще у 1852 році Дарієм Понятовським за Терещенків переросла у потужну виробничу структуру. За їх господарювання завод почав випускати по 500 т. цукру на рік і ці показники в подальшому тільки зростали.

Вперше Мартинівський завод було пограбовано і поруйновано 21 листопада 1917 року, тобто відразу ж після жовтневого перевороту. Загін нападників очолювала жінка на імення Комендант. Вона особисто впритул розстріляла управляючого заводом Йосипа Добровольського. Він, до слова, теж належав до роду Терещенків. Другу свою руйнацію завод пережив під час Корсунь-Шевченківської битви. Окупанти вже заклали під нього вибухівку, однак врятували підприємство і три доби тримали біля нього оборону бійці загону ім. Шевченка із партизанського з'єднання «Рижого» /з'єднання В.К. Щедрова/. А от третю свою руйнацію Мартинівський завод не витримав. Його було приватизовано у 1995 році, і у 2000 році оголошено банкрутом. Але то уже теж зовсім інша історія. Хоч надія все ж залишається. Принаймні на те, що може ж таки у нас ще з'явиться покоління із отим великим і благородним прагненням до суспільної користі, як це було у наших славних предків.